

РОМАН Є. КРОТЕВИЧА „ЗВІЛЬНЕННЯ ЖІНКИ” ЯК ГЕНДЕРНА УТОПІЯ

Анотація. Роман Є. Кротевича „Звільнення жінки” (1930) проаналізовано як гендерну утопію у контексті марксистського фемінізму О. Коллонтай. Розглянуто образи нових „холостих жінок”, з’ясовано концепцію „свідомого материнства” та нового трактування сім’ї і дітонародження.

Ключові слова: гендерна утопія, образ „холостої жінки”, роман, Є. Кротевич.

Аннотація. Роман Е. Кротевича "Освобождение женщины" (1930) проанализирован как гендерная утопия в контексте марксистского феминизма А. Коллонтай. Рассмотрены образы новых "холостых женщин", выяснено концепцию "сознательного материнства" и новой трактовки семьи и деторождения.

Ключевые слова: гендерная утопия, образ "холостой женщины", роман, Е. Кротевич.

Summary. The novel "Woman's Liberation" by E. Krotevych (1930) is analyzed as the gender utopia in the context of Marxist feminism of A. Kollontai. The images of new "single women" are analyzed, the concept of "conscious motherhood" and the new interpretation of a family and child-bearing are defined.

Key words: gender utopia, the image of "single woman, novel, E. Krotevych.

Роман Євгена Кротевича „Звільнення жінки” (1930) – популярний у 30-і рр. і абсолютно забутий на сьогодні – становить цікавий різновид ідеологічного роману – гендерну утопію, причому репрезентує не примітивні соціально-політичні схеми, подані в соцреалістичному ключі, а ідеологію марксистського фемінізму у доволі своєрідній манері – на межі реалізму, модернізму та соцреалізму.

З реалізмом твір еднають такі риси: традиційний наратив, логічна послідовність викладу „біографії” героїні (її суттєво не змінює навіть такий композиційний прийом, як заміна прологу епілогом і навпаки, що швидше подібно до виразності відкритої кінцівки твору і спрямованість героїні у майбутнє, попри сюжетну завершеність її лінії); соціально детермінований психологізм; вмотивована завершеність сюжетних ліній кожного героя (точніше, кожної героїні, бо лінії персонажів-чоловіків зумисне не прописані до кінця, та й самі образи чоловіків – це здебільшого маски-функції пристосування-перевертня, шкідника, чоловіка-деспота, „недобитка контрреволюції”, доброго інтелігента, забитого вульгарною дружиною-міщанкою); „побутописання” (особливо у частинах, де подано розпорядок життя притулку, у якому виховувалась героїня, та міщанський спосіб життя містечка).

З модернізмом роман поєднує проблематика твору: нова жінка, нове трактування сім’ї, стате-вих відносин та дітонародження; а також незмінна увага до підсвідомості. Від соцреалізму тут спостерігаємо такі риси: актуалізація утопічної свідомості; підпорядкування життєвої стратегії головної героїні служінню класові; класовий підхід до розмежування „позитивних” та „негативних” персонажів; образ класового ворога та мотив шкідництва.

На сьогодні немає жодного сучасного дослідження роману „Звільнення жінки” Є. Кротевича, а в енциклопедично-оглядовій літературі твір згадується лише як „роман на сімейно-побутову тему” [4, с. 73].

Мета дослідження – проаналізувати роман Євгена Кротевича „Звільнення жінки” як гендерну утопію в контексті гендерних стратегій марксистського фемінізму Олександри Коллонтай.

Визначивши твір як гендерну утопію, мусимо зауважити, що первинно авторський задум був далекий від мети створити гендерну утопію, як загалом – і будь-яку іншу утопію: Кротевич подає болісний та сповнений сум’яття шлях головної героїні у пошуках своєї самототожності як жінки і як людини (хоча у контексті рефлексії 30-х рр. правильніше було б сказати – як громадянки). Так, поєднуючи фізіологію та ідеологію (задум, що вже, безперечно, дозволяє говорити про оприявлення утопічної свідомості), автор, спираючись на гендерну конструкцію О. Коллонтай, пропонує „ідеальний” рецепт звільнення жінки від сімейних пут та важкого і надзвичайно відповідального обов’язку виховання дітей – державну систему виховання ідеальних громадян нового суспільства з метою вивільнити жінку-матір для професійної самореалізації та служіння на благо вищої мети, тобто для реалізації її як громадянки. У цьому контексті зрозуміло, чому в літературі соцреалізму жанр утопії стає ніби не актуальним і тимчасово припиняє своє існування, адже, на думку Б. Ланіна, „література соціалістичного реалізму і так відтворювала риси неіснуючого, умоглядно сконструйованого суспільства” [6, ствб. 1118]. Отже, незважаючи на відсутність у автора первинного задуму написати свій твір як утопію, можемо виділити її виразні жанрові ознаки у романі Є. Кротевича. По-перше, мета утопії – створити „образ ідеального предмета” (за Е. Баталовим), а структура твору Є. Кротевича цілком підпорядкована цій меті. По-друге, у романі наявне конструювання „другої дійсності”, що протиставляється реальності [8]. Так, створена героїнею колонія для дітей – мікромоделю вимріяного нею „Міста дітей” майбутнього – приносить їй абсолютне щастя звільненої жінки. По-третє, для роману характерний монологізм мовлення за відсутності навіть

натяку на поліфонізм: на думку Є. Козьміною, в утопії „суб’єктно-мовленнєва структура характеризується наявністю у ній прямого авторського і об’єктного слова за повної відсутності слова „дво-голосого” (М.М. Бахтін)” [1, с. 276]. По-четверте, основна тональність оповіді – „правдивість” (за Є. Козьміною), що у нашому випадку імітується прямою вказівкою на істинність викладених фактів, оскільки сам твір позиціонується як сповідь героїні.

Роман Є. Кротевича „Звільнення жінки” ілюструє основні тези теорії нової (звільненої) жінки Олександри Коллонтай. Так, у статті „Нова жінка” вона сформулювала ознаки нового жіночого типу – так званих „холостих жінок”: перемога над емоціями, самодисципліна; підпорядкування любовних переживань розуму та волі; право на задоволення сексуальних потреб; і найголовніше – інтереси жінки не обмежуються домом, сім’єю чи любов’ю, а повинні служити вищій меті – інтересам людства та класу [3, с.21-22]. У праці „Любов і нова мораль” О. Коллонтай пише про неминучість внутрішнього конфлікту для кожної жінки – між любов’ю та материнством, з одного боку, і професією та покликанням, з іншого [2]. На думку дослідниці, саме нова „холоста жінка”, якою керує не любов та пристрасть, а воля і розум, покликана подолати цю суперечність. Цьому сприятиме цивільний шлюб та ліквідація сім’ї як джерела соціальної нерівності і жіночої залежності; економічна самостійність жінки; охорона та забезпечення материнства; скасування самого поняття законних і незаконних дітей; виховання дітей державою [2]. Саме О. Коллонтай, яка ініціювала створення дитячих будинків та притулків, висунула тезу: „Дитина належить суспільству, в якому народилася, а не своїм батькам” [про це див.: 7], запозичивши її з діалогу Платона „Держава”, де на прикладі Спарти йдеться про модель виховання ідеальних громадян, які належать суспільству.

У контексті вищесказаного окреслимо ключові ідеї роману.

По-перше, це ідея „свідомого материнства”: усвідомлення материнської функції не як біологічної, а як соціальної, що передбачає величезну відповідальність жінки-матері за виховання майбутнього громадянина. „Якби можна було сполучити отой могутній закон продовження свого роду, що так переможно діє в жінці, з найкращим вихованням майбутньої людини?..” [5, с. 373]. Так, головна героїня – Олена Самойлович – готується стати матір’ю, опрацьовуючи гори літератури з педагогіки та дитячої психології. Вона цілком свідома свого призначення – виховати нових достойних громадян суспільства. Водночас вона усвідомлює згубність і неконтрольованість сліпої материнської любові, що призводить до непоправних помилок у вихованні дітей. Ретельне виконання героїнею материнських обов’язків та численні педагогічні експерименти приводять її до ідеї державного виховання – об’єктивного і професіона-

льного, адже кожна жінка може народити дитину, але далеко не кожна – виховати її. Таким чином, Олена Самойлович приходить до необхідності виховання дітей професіоналами: „я мушу, обов’язково мушу відійти на бік і віддати виховання моїх дітей у чужі, об’єктивні руки!..” [5, с. 48]; „Я – мати – звільнила від себе дітей своїх тільки найбільш через те, що п о ж а л л а їх” [5, с. 13].

По-друге, шлюб і материнство, за Є. Кротевичем, заважають жінці вповні реалізуватися як громадянці, у буквальному розумінні – не дають піднятися в небо. Маємо мотив високості духу – з виразним гендерним забарвленням, про що свідчить монолог розлученої героїні: „...я тепер вільніша від пташки. Її тягне до себе гніздо, її надяють діти, а я... <...> я своїми власними руками зруйнувала своє гніздо, звільнилась уже від всього й лину тепер, куди хочу лише, як ота самітня хмарка на геть чистім осіннім небі...” [5, с. 6].

На думку Є. Кротевича, діти – найбільший тягар і найважча відповідальність для жінки: „Діти – ніхто бо так не приборкує крила жінці, як вони...” [5, с. 324]. Саме у цій сфері – дітонародження та виховання дітей – корені патріархальної залежності (економічної, майнової, правової, соціальної, психологічної) жінки від чоловіка: „Ось народилися дівчатка мої і ще більшими ланцюгами спов’язали мене з Андрієм, вкоренили в сім’ю...” [5, с. 306]. Діти і материнська любов не дають жінці покинути недостойного чоловіка (що традиційно тлумачиться як „розбити сім’ю”) і змушують терпіти знущання, шукаючи компромісу, про що свідчать сюжетні лінії „довготерплячих” Катерини Василівни та Маргарити Олександрівни. Письменник обстоює ключову тезу О. Коллонтай про те, що саме держава (а не сім’я) повинна потурбуватися про захист материнства та про виховання своїх майбутніх громадян, звільняючи тим самим жінку від патріархальної залежності.

Традиційні шлюб і сім’я, за Є. Кротевичем, – це пережиток минулого. Усі жіночі образи роману (за винятком старої пані Самойлович) подано як тип жінки перехідної доби, але кожна проходить свій шлях звільнення від патріархальних цінностей. Олена постає втіленням авторського ідеалу, бо найперша зрозуміла необхідність „звільнення”, його причини та передумови, виступаючи ідейною натхненницею та організатором першої міні-моделі „Міста дітей” – Лук’янівської колонії.

У романі Є. Кротевича виразно окреслюється апологія самотньої самодостатньої жінки. Так, Мері – колишня гувернантка в чоловічій родині, після одруження з Глібом – нащадком аристократичного роду – стає мало не прислугою в його сім’ї, але, розлучившись, „немов повірила в свої сили, затверділа” [5, с. 362]: влаштувалась на роботу у профшколу викладати мови, здобула впевненість у собі.

Катерина Василівна – тиха і несмілива жінка, „забита” деспотом-чоловіком, будучи давно роз-

лученою з ним та економічно незалежною, не спроможна вирішити житлове питання і заради дітей терпить його присутність у нею власноруч оплачуваному помешканні. Її приклад черговий раз змушує головну героїню зробити висновок: „Так он який полон, які пута в жінки! Як часто в один клубок заплутують з тим, від кого мала дітей. Немов стверджується отут те, що для жінки народження дітей – не тільки одна фізіологія! Діти... найтяжчі іноді жінці пута – оті діти!” [5, с. 367].

Стихійна феміністка Ганна Парасенкова – рідуща мужеподібна особа, яка обстоє рівні економічні, юридичні, житлово-майнові та професійні права жінок, але сама постраждала через власне прізвище по колишньому чоловікові і довго встановлювала справедливість, долаючи стереотип, за яким жінка – як нижча і слабша істота – повністю залежна від переконань чоловіка.

Маргарита Олександрівна – колишня вихователька Олени у притулку – яскрава, гарна і талановита жінка, що потерпає через нещасливе заміжжя за „одним недобитком революції” і змушена тікати від нього „безпритульна з безпритульними дітьми”, але при цьому почувується „легко тепер” [5, с. 371].

Для більшості жіночих образів роману виразно окреслюється спільна сюжетна модель: нещасливий шлюб – щасливе звільнення від нього. Для всіх цих жінок, як і для головної героїні, шлюб постає ярмом, позбутися якого заважають діти, – і кожна з них долає цей рубіж, виявляючи міць свого духу і самостверджуючись. Підтримуючи одна одну, вони оселяються разом, утворюючи щось на зразок комуни-сестринства для самотніх жінок. А наслідком такого єднання є Лук’янівська дитяча колонія – виховний проект головної героїні, покликаний закріпити й увіразнити „звільнення жінки”. Відтак йдеться про виразну апологію нової „холостої жінки” О. Коллонтай у романі Є. Кротевича та виховний проект як гендерну утопію 30-х років.

Виховний проект головної героїні має на меті, з одного боку, найкраще виховання майбутніх громадян, з іншого – звільнення жінки для її професійної та соціальної самореалізації.

У героїні є „свій плян виховання майбутніх членів цілком оновленого життя”, що, за її переконанням, мав би „сполучити оте несполучуване: почуття матері з найкращим вихованням майбутніх людей” [5, с. 375]. Він ґрунтується на ідеї людини „калоагафтос” – ідеалі давніх греків, що передбачає гармонійне поєднання фізичної краси та здорового тіла (калос) і найкращих якостей душі (агафтос) [5, с. 39]. Так, розробляючи концепцію „Міста дітей”, Олена окреслює „завдання – виховати майбутню нову, соціально-правдиво загартовану людину – калоагафтос!” [5, с. 164].

Утопія Кротевича базується на таких ідеях: ідея виховання дітей окремо від батьків, втілена у проекті „Нового міста” та „Міста дітей”, які б розташовувалися не ближче, ніж за 10 км одне від одного. Перше загальне правило: „Жінка, породивши дитину, обов’язково віддає її до дитколонії” [5, с. 375]. Тричі мати може відмовитися від дитини зовсім (один раз через рік і по двічі – через 7 років), і тоді держава повністю виховує дитину, а може – брати активну участь у вихованні (у відведені для цього дні матері). Причому в основі утопії Кротевича – виразні риси утопії Платона, запозичені Олександром Коллонтай: сім’я скасовується, а всі діти, народжені у суспільстві, належать державі, до семи років вони перебувають з матір’ю, а потім відправляються у спеціальні табори для виховання громадян. Семирічний термін платонівської утопії двічі фігурує у Кротевича: вдруге і втретє мати може відмовитися від дитини через кожні сім років (у 15 років дитина сама вирішує, чи підтримувати її зв’язок з матір’ю, чи ні).

Підкреслено відкритим залишається питання про роль батька у виховному проекті героїні, яка не відкидає можливості „включити і його, як певну одиницю в загальній системі виховання” [5, с. 379], але не розвиває далі цієї думки, що, за нашим переконанням, свідчить про нівеляцію ролі батька у 30-і роки.

Отже, роман Є. Кротевича „Звільнення жінки” має всі риси гендерної утопії, репрезентуючи надзвичайно популярну у 20-30-і роки гендерну конструкцію марксистського фемінізму О. Коллонтай.

Література

1. Козьмина Е. Утопія // Поетика: словарь актуал.терминов и понятий / Науч. ред. Н.Д. Тамарченко. – М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – С. 276-277.
2. Коллонтай А.М. Любовь и новая мораль // Философия любви. Сборник. Ч. 2. — М., 1990. [Електрон. ресурс] Код доступу: <http://www.aquarun.ru/psih/psex/ps3.html>
3. Коллонтай А. Новая мораль и рабочий класс. – М., 1918. – С. 19-22.
4. Косян В.Х. Кротевич Є.М. // Українська літературна енциклопедія: В 5 т. Т. 3. – К.: „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 1995. – С. 72-73.
5. Кротевич Євген. Звільнення жінки: роман. – К.: ДВУ, 1930. – 392 с.
6. Ланин Б.А. Утопія // Літературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н. Николюкина. – М.: Интелвак, 2001. – Стлб. 1117-1118.
7. Лукьянович Д. Гражданские браки и демографическая ситуация [Електрон. ресурс] Код доступу: <http://www.evangelie.ru/forum/t49760.html>
8. Полонский Вадим Утопія в литературе [Електрон. ресурс] Код доступу: <http://collection.cross-edu.ru/dlrstore/ff43b9a2-0e50-69ba-33cb-ee2af8b3e789/1010774A.htm>

Стаття надійшла до редакції 17.03.2011